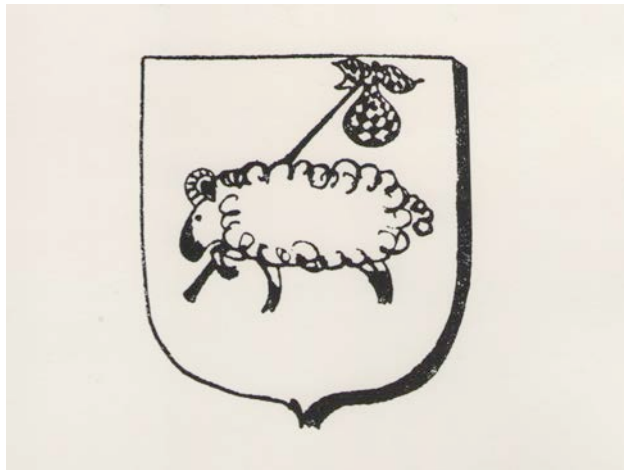

Gaitingar, huggårmar u lauboar – om vi och dom i Närbilder.

Clary Winberg

©

Fördjupningsarbete i gutamål 7,5 poäng 2009-12-01

Handledare: Anna Stövring Nielsen

Bakgrund

I Närrevyns uppsättning 1970, I nöd och lust, framför Allan Nilsson monologen Fail äi systeme. Efter de förväntade gliringarna åt kommunalpolitiken och en kaxig attityd till den pågående influensan konstaterar han:

- *Här har man live hail sitt läiv umgiven av gaitinggar, huggårmar u lauboar* (så inte räds han bacillen från Hongkong...)

Jag är född i Lau. Repliken, som rev ner stora skrattsalvor på Rondo i Klintehamn, roade också mig, men någonstans i mitt gotländska inre kunde jag känna ett styng av avund och besvikelse. Lillebrorskomplexet, utanförskapet, där är dom i rampljuset, närkarna och vi laubor står utanför och blir skrattade åt.

När Las Jakobsson en stund senare i samma revy håller upp en skylt med texten Lugga Sverige är jag plötsligt inne i gemenskapen igen, då är det vi mot dom där styrande på fastlandet...

Den sista ordinarie föreställningen gavs 1981. Fortfarande görs jämförelser med Närrevyn vid andra lokala uppsättningar och det är därför fascinerande att fördjupa sig i dessa texter som lockade över 25.000 besökare 1981 och som fortfarande finns i minnet. Det mest fascinerande är att det mesta framfördes på gutamål!

Av beräkningar som gjorts 2008 framgår att cirka 2 000 gotlänningar talar och omkring 15 000 förstår gutamål.¹ Ändå vallfärdade folk från både Gotland och fastlandet för att ta del av texterna, som för en stor del av publiken borde vara svårbegripliga, även om förmodligen fler än nu förstod gutamål på åttiotalet.

Det finns många beskrivningar av det gotländska folklynet, från Linnés iakttagelser till Alfred Snöbohms och CJ Bergmans karaktärstik. Även John Nihlén och Theodor Erlandsson liksom Henning Jacobsson och Ulf Palmenfelt har försökt fånga den gotländska folksjälen. Något kanske vi känns vid, annat verkar främmande och märkligt måhända, men gemensamt för alla som vill beskriva gotlänningen är att språket framhävs. ”Vetenskapligt analyserande, romantiserande, värdsamma, nedsättande eller helt oförstående, men alltid finns de (gutamålsorden) med, skriver Anders Salomonsson i Gotländskt arkiv 1988.²

När revytextmakarna framförde sina alster på gutamål var det till en början litet slumpmässigt, men de uppfyllde samtidigt det relativt nybildade Gutamålsgillet förhoppningar om att ”inpränta kunskap om och förfarenhet i deras fäders tungomål, det ock gutamålet kallas.”³

Syfte

När är vi vi? Och när är vi dom? Med utgångspunkt från några av Närrevyns föreställningar och Allan Nilssons texter vill jag fokusera på hur gutamålet används för att förmedla gemenskapstillhörighet och/eller utanförskap.

¹ Från Gutabygd 2008 sid 148.

² Sid 174

³ Stiftelseurkunden för Gutamålsgillet

Material

I huvudsak har jag lyssnat på de sex LP-skivor och en CD-box som finns utgivna med Närrevyn. Dessutom har jag läst olika texter av Allan Nilsson där han berättar om Närrevyns tillkomst på 50-talet.

Övrig litteratur, se källförteckning.

Resultat

Revyns grundare, Allan Nilsson, lantbrukare från Alvare i När har ofta berättat om hur den fantastiska sagan om Närrevyn började någon gång på femtiotalet. Där i bygdegården i När skulle det samlas in pengar till idrottsföreningen och de lokala förmågorna mönstrades inför årsmötet. Dragspel, roliga historier och monologer från redan kända aktörer blandades och från början märktes att de mest lokala skämten uppskattades bäst. Skämten vände sig mot och till sockenborna i första hand, men en av de tidigaste sketcherna handlar om den populära distriktsläkaren i Ljugarn som hade synpunkter på gotlänningarnas (dåliga) kostvanor. Snart nog vidgades måltavlan och nålsticken riktades mot sockengrannarna Lau och Burs och 1965 fick bland andra Hemse en släng av slevan...

Allt framfördes dock inte på gutamål och det berodde förmodligen på att aktörerna hämtades från andra socknar, men också på att revymakarna inte riktigt visste hur mottagandet skulle bli. När bygdegården överfylldes kväll efter kväll och folk svimmade på grund av syrebrist började ändå aktörerna ana att de höll på att skapa något som inte ens Gutamålgillet grundare kunnat drömma om: Gutamålet växte i omfång och fick en ny dimension. Språket som använts i lustigheter, att skrattas åt, att håna blev nu också ett vapen att riktas mot de som inte var med i gemenskapen, dom utanför, dom som inte förstod, dom som inte hade nyckeln till gutamålsorden.

Fail äi systeme

I en ständigt återkommande monolog – Fail äi systeme – låter Allan Nilsson en arg gubbe ond göra sig över *”yvarhaitar u mynduhaitar”*. År 1964 hette revyn Tistlar från Rosenön och då var det mest företeelser i När som häcklades – potatisförsäljning och strid om kyrkans brudkrona. Två år senare var det Länsstyrelsen och trettondagskollekten som avhandlades. (Av tradition har närborna ofta gett en stor kollekt just Trettondagen.) I revyn I nöd och lust 1970 var det kommunledningen det var fail på och det året fick också regeringen ett svinhugg när ölänningarna fick en bro. Det mesta skrattet fick dock skämtet om att Klintebys skulle börja tillverka ”mexikanska” köttbullar. Den kulinariska kulturkrocken var revybesökarna inte ännu mogna för. Idag skulle förmodligen samma skämt inte vålla lika stora skrattsalvor. Sju år senare stod Allan Nilsson iklädd stoppväst och lösmustasch och sablade ner regering och Länsstyrelsen, ett kärt hatobjekt oavsett vem som var landshövding. År 1991 återkom Allan Nilsson med revyn Gåttar ör vällinggi och då ägnades hela monologen åt Gotlandslinjen och dess olika fartyg.

Genomgående riktas kritik mot just överheten, kommunledning, Länsstyrelsen, regeringen, kyrkan och rederierna. Tuff kritik, som när han inte missunnar kommunledningen att resa iväg på skattebetalarnas bekostnad, men *”de jär returbiljettn man förargar si yvar”* och mot sockenprästen som får *”25.000 kronor i kollektlåven på trett’ndagen! Men när man sen kummar u ber u fa lane ain kronå da star präst’n u tummar pa den u vill int lan äut!”*

När publiken skrattade kan man misstänka att en del skrattade just åt orden som sades men att några också tog till sig HUR replikerna framfördes. De som kände sig ”innanför” stärktes i sin gemenskap. Aktörer och publik bildade en enad front mot maktens företrädare. När sedan förpackningen – dekor, musik, ljus och ljud – var så välregisserad, vem brydde sig då om att

även i ensemblen fanns det personer som var politiskt aktiva och i någon mån hade maktutövning?

Han kummar när han kummar!

Om det nu fanns en blygsam tveksamhet i de första revyerna, en tvekan om publiken verkligen skulle anamma att alltmer framfördes på gutamål, så försvann den efterhand som antalet föreställningar växte. Succérepliken *"Han kummar när han kummar!"* från 1973 användes igen 1991 om en annan gotlandsfärja lätt travesterad: *"-Ha kummar när ha kummar u gar UM ha kummar!"*

I och med 1970 års revy flyttades scenen från den trånga bygdegården i När till det rymliga Rondo i Klintehamn. Allan Nilsson har berättat att det var med blandade känslor man bytte lokal – den stora scenen till exempel krävde större utrustning och andra scenlösningar än de få kvadratmetrarna i När. Och kraven från publiken växte. Skulle då förändringarna också medföra att gutamålet övergavs till förmån för en mer gotländsk/rikssvensk framtoning när nu så många icke gutamålstalande beställde biljetter?

Det blev inte så, tvärtom – nästa revy på Rondo fick namnet Hej gamle Valu och även de återstående tre fick gutamålsnamn. Tidigare år hade med något undantag namnen på revyerna varit på svenska.

När Palme gåimar si

Omkring år 1950 hade Gotland en folkmängdstopp med 59 000 invånare. Förändringar inom jordbruket och nedläggning av stenindustrier gjorde att många gotlänningar lämnade ön och samtidigt började Visby växa medan landsbygden blev alltmer övergiven. Den gamla bebyggelsen i Visby revs på flera håll och nya bostads- och butiksområden skapades, en del utan någon större känsla för den gamla hansestaden.

Tio år senare var bilden av Gotland något ljusare, LM hade etablerat sig här och många kvinnor fick arbete i Visbyfabriken; även i Hemse, Klintehamn och i Slite skedde olika industrisatsningar. Men lyckan blev kortvarig för många och i revyn 1970 kan Allan Nilsson konstatera att det mesta har gått "ikull" som till exempel Lamellfabriken, Korsettfabriken, Tekniska gummifabriken, Montageblock och fiskfabriken i Rone. Förändringens vind blåste allt snabbare och i tider som dessa blev naturligtvis Närrevyn en symbol för tryggheten, det bestående och också en institution att vara stolt över; vi hade något som ingen annan hade. Höjden av lycka på många tillställningar under andra hälften av sjuttioalet var att få sjunga Summarn kummar och att få instruera icke gutamålstalande personer i konsten att snabbt säga *"vackat kan var'u hald si bäi fast bärgninggi är klain"* och visst känner vi oss innanför när "vi" nu kan rätta folk som fortfarande sjunger om Palme när "vi" vet att versraden numera lyder: *"...lycku bjaudar sorgi upp ti dans"*.

Med både nyföretagsetablering och krav på högre utbildning plus en rad andra faktorer kom också fastlandstalande personer hit och fick arbete inom kommun och länsstyrelse. Deras språk var maktens språk som gotlänningarna var tvungna att lära sig, men själva behövde de inte lära sig gutamål. Kanske var det också vetskapen om detta hos gotlänningarna som gjorde att intresset för gutamålet växte under 1980-talet. Gutamålsgillet fick många nya medlemmar, det startades studiecirkel i gutamål och 1989 började Radio Gotland regelbundet sända gutamålsprogram. Det skall noteras att många inflyttade också visade intresse för gutamålet. Dessutom utkom en lärobok i gutamål och alltfler gotländska artister sjöng på gotländska, ibland rentav något som liknade gutamål.

Här kummar ein raidu gute

I Alfred Theodor Snöbohms bok *Gotlands land och folk* (1871) beskrivs gotlänningen som hygglig, djärv, yster, blyg, foglig och musikalisk. "...och tjasas av allt skönt, vare sig i

bilder, ord eller toner. Musik, särskilt sång, poesi hafva från urgammal tid varit hyllade och älskade på Gotland.”⁴ Sextio år senare skrev John Nihlén i STF:s resehandbok att: ” Gotlänningen är ofta utpräglat musikalisk. Musik och dans äro högt älskade av allmogen.”⁵ Euforin över att det blev ”bänskt” att tala ”flatt” – att gutamålet blev det som skilde vi från dom, tog sig allt yvigare former och schibboleteffekten (att skilja vän från fiende med språkliga medel) blev påtaglig även här. Vem har inte triumferande försökt ”lära” någon fastlänning att säga *äugläaugu* eller *oe ei har åine ei astu håimdi* bara för att konstatera att det är omöjligt...men vi kan, vi som är innanför!

Visst skall vi vara stolta över ”*ora gambla mal*”, men kanske skall vi akta oss för att låta språket bli mer apart än vad det faktiskt är - ett kulturarv, visst, men ett av många. Etnolog Anders Salomonsson skriver i Gotländskt arkiv 1988 om nytryckta ordlistor i turistbroschyrerna: ”...dels vill de understryka Gotlands både kosmopolitiska och betydelsefulla förhistoria och medeltid, dels tar man den avvikande dialekten som intäkt för den gutniska annorlundaheten också i sen tid vad gäller kynne och levnadssätt.”⁶

Bätur male än dåi⁷

Gutamålet möter oss inte längre bara i Närrevyns texter och gamla nedtecknade visor utan i butiksskyltar, på bilar, tröjor och i TV-reklam, mer eller mindre förvanskat. Men hallå? Förändrat måhända från vår barndoms gutamål, eller från farfars. Inte ens Allan Nilsson undgår förändringar i sitt gutamål. Jag har jämfört texten i sketchen Att lägga till en brygga från 1973 så som den är tryckt i boken Gotlandsbolaget 130 år,(1995) där Allan skrev ett kapitel om Gotlandsbolaget i Närrevyerna, med texten i hans egen bok Ård, som kom ut 2008 och skivan Hej gamble Valu! Förutom att färjan ändrat kön från ljudupptagningen – där Greten Andersson och Allan Nilsson pratar om Han (*han*), medan texten i Ård beskriver färjan som Hon (*ha*) så används *äi* i texten från 1995 medan i texten från 2008 används *i*. Ordet hemskt stavas ”*hemst*” 1995 men ”*hemskt*” 2008. *Källingg* stavas med dubbelg konsekvent 1995 medan ett g försvunnit i texten 2008. Orten Brissund stavas i den äldre texten med ett s, medan namnet försvenskats i Ård. Jag har jämfört några andra texter också och funnit att i Ård finns en glidning mot rikssvenska ord här och där, om man jämför med texterna på skivorna. Men stavning är en sak – det talade och avlyssnade gutamålet en annan!

Sammanfattning

Gutamålet, som ansågs utrotningshotat under mitten av 1900-talet är fortfarande ett levande språk på Gotland. Gutamålgillet grundades 1945 med uppgift att vårda och främja forskning kring språket och se till att gutamålet inte endast användes i förlöjligande eller roande sammanhang utan också seriöst.

Litet paradoxalt blev det allmänt spritt och accepterat mycket tack vare Närrevyns tillkomst i mitten på 50-talet. Med äkthet, värme och humor användes gutamålet på scenen och i såväl sanslösa sketcher som i vemodiga naturbetraktelser lärde mängder av besökare ordens betydelse. Om betraktaren kände sig innanför den osynliga gemenskapsringen blev upplevelsen positiv – eller i sämsta fall neutral. De som till äventyrs ställde sig utanför – eller blev stående – uppskattade förmodligen inte heller det de såg och hörde. Men de var troligen få!

⁴ Gotländskt arkiv 1988 sid 171

⁵ Gotland. STF:s resehandböcker 1930 sid 35

⁶ Sid 174

⁷ Skylt i Bungehallen, Fårösund

Intresset för det talade gutamålet har ökat de senaste decennierna och även om det finns förunderliga uttryck på turisttröjor och dekaler är förekomsten ändå lovligt. Men än viktigare är att vi fortsätter att ägna oss muntligen åt musik, sång och poesi, så som Alfred Snöbohm beskrev gotlänningarnas vanor utan att för den skull överdriva det provinsiella bara för att leva upp till föreställningen om det magiska Gotland. Gutamålet, så som vi idag uppfattar det, måste användas som en del av vår vardag, inte som ett sorgligt dåligt skydd mot förväntat och upplevt hot utifrån.

Eva Sjöstrand skriver i En gotländsk Edda om våra förfäder:

En muntlig kultur
betyder inte att de inget visste
Den som berättar historier styr världen

Från någon gång på 1950-talet och några decennier framåt styrde Närrevyn gotlänningarnas uppfattning och inställning till ”*yvarhaitar u mynduhaitar*” i mångt och mycket. Idag har vår världsbild förändrats, men man må ha en from förhoppning att Allan Nilssons kloka tankar och idéer om att underhållning måste bygga på ”äkta humor, värme och medmänsklig kärlek”⁸ måtte finnas på tiljorna även i framtiden.

Källförteckning

Närrevyns LP skivor:

Ei gamble spur 1978
Tistlar från Rosenön 1970
Hej Gamble Valu 1973
Brimsar brummar 1975
Råire jär laddet 1977
Haplihaitar 1980
När-revyn, trippel CD 1994

Litteratur:

Allan Nilsson, Ård Gotlandsboken 2008
Gotländskt arkiv, Gotlands fornsal 1988
Från Gutabygd, Gotlands Hembygdsförbund 1984
Från Gutabygd, Gotlands Hembygdsförbund 2008
Roger Öhrman: Gotlands historia, Gotlands Fornsal 1994
Jan Einarsson, Språksociologi 2009
Eva Sjöstrand, En gotländsk Edda Gotlandsboken 2007
Programhäfte Ormkvinnans barn 2006
Clary Winberg Gotlandsbolaget 130 år Odins förlag 1995

Föreläsningar:

Owe Ronström: Dialekt och identitet, Högskolan 20091005
Ulf Palmfelt: Berättandet, Högskolan 20090831 och 20091102

⁸ Programhäfte Ormkvinnans barn sid 14

